

TASHABBUSLI BUDJET JARAYONLARINI DIFFERENSIAL BIRGALIKDA MOLIYALASHTIRISH MODELIGA O‘TISH YO‘LLARI VA MEXANIZMLARI

Saparov Ilyos Xudaymuratovich

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
mustaqil izlanuvchisi

E-mail: isaparov@senat.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida tashabbusli budjet jarayonlarini takomillashtirish, aholi va davlat o‘rtasida sheriklik asosida moliyalashtirish tizimini rivojlantirish hamda differensial birgalikda moliyalashtirish modeliga o‘tish masalalari yoritilgan. Shuningdek, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy holati, mahallalarning moliyaviy imkoniyatlari va aholining to‘lov qobiliyatini hisobga olgan holda loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: tashabbusli budjet, differensial moliyalashtirish, birgalikda moliyalashtirish, davlat budjeti, mahalliy budjet, fuqarolar ishtiroki, ijtimoiy infratuzilma, moliyaviy barqarorlik, shaffoflik, jamoatchilik nazorati.

Davlat budjeti mablag‘laridan samarali foydalanish, aholi ehtiyojlarini o‘z vaqtida aniqlash va hududlardagi dolzarb muammolarni hal etishda tashabbusli budjet tizimi muhim ahamiyatga ega.

Ushbu tizim fuqarolarga o‘z mahallalaridagi muammolarni aniqlash, tegishli loyihalarni ilgari surish va budjet mablag‘larining taqsimlanishida ishtirok etish imkonini beradi. Shu sababli tashabbusli budjet jarayonlarini takomillashtirish davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekistonda 2026-yildan boshlab tashabbusli budjet doirasida aholi va davlat o‘rtasida sheriklik asosida birgalikda moliyalashtirish mexanizmi joriy etildi. Amaldagi tartibga ko‘ra, umumiy holatda loyiha qiymatining 50 foizi aholi tomonidan ixtiyoriy ravishda, qolgan 50 foizi esa budjet mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladi. “Eng yaxshi soliq to‘lovchi mahalla” ro‘yxatiga kiritilgan ayrim mahallalar uchun esa 25 foiz aholi hissasi va 75 foiz budjet mablag‘i nisbati belgilangan.

Mazkur mexanizm tashabbuslarni amalga oshirishda fuqarolarning mas’uliyatini oshirish, mahalliy resurslarni safarbar etish va davlat mablag‘laridan foydalanish samaradorligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Biroq barcha hududlarning iqtisodiy imkoniyatlari, aholining daromad darajasi va ijtimoiy ehtiyojlari bir xil emas. Shu nuqtayi nazardan, differensial birgalikda moliyalashtirish modelini rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi.

Ushbu modelning asosiy mazmuni — loyihalarni moliyalashtirishda aholi va davlatning ulushini hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy holati, mahalliy budjet

imkoniyatlari, aholining moliyaviy imkoniyatlari hamda loyihaning ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqib belgilashdan iborat.

Bunda yagona moliyalashtirish nisbatini barcha hududlarga bir xil qo'llash o'rniga, aniq mezonlarga asoslangan moslashuvchan yondashuvdan foydalanish taklif etiladi.

Differensial modelga o'tishda, avvalo, hududlarning moliyaviy imkoniyatlarini baholash zarur. Chunki iqtisodiy jihatdan rivojlangan va daromad manbalari nisbatan yuqori bo'lgan mahallalar bilan ijtimoiy infratuzilmasi zaif, aholining moliyaviy imkoniyatlari cheklangan hududlarning bir xil shartlarda ishtirok etishi teng imkoniyatlarni ta'minlamasligi mumkin.

Shu sababli moliyalashtirish ulushlarini belgilashda aholi daromadlari, mahalliy budget daromadlari, infratuzilmaning mavjud holati va aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari ulushi kabi mezonlarni hisobga olish maqsadga muvofiq.

Differensial birgalikda moliyalashtirish modelini joriy etishning asosiy yo'nalishlaridan biri moliyalashtirish ulushlarini hududlar kesimida tabaqalashtirish hisoblanadi.

Masalan, iqtisodiy imkoniyatlari yuqori bo'lgan mahallalarda aholi hissasini 50 foiz miqdorida saqlab qolish, imkoniyatlari o'rtacha hududlarda ushbu ulushni 25 foiz etib belgilash, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan zaif hududlarda esa aholi hissasini 10 foizgacha kamaytirish yoki alohida asoslar mavjud bo'lganda loyihani to'liq budget hisobidan moliyalashtirish imkoniyatini ko'rib chiqish mumkin.

Ushbu foizlar taklif etilayotgan modelning namunaviy variantlari bo'lib, amaldagi qonunchilikda barcha hududlar uchun belgilangan normalar emas.

Bunday yondashuvning asosiy maqsadi aholining moliyaviy imkoniyatlari sababli muhim infratuzilma loyihalaridan chetda qolishining oldini olishdir. Shu bilan birga, moliyalashtirish ulushlarini belgilashda subyektiv qarorlar va asossiz imtiyozlarga yo'l qo'ymaslik uchun aniq, o'lchanadigan va ochiq mezonlar ishlab chiqilishi lozim.

Differensial modelni amalga oshirishda loyihalarning ijtimoiy ahamiyatini baholash ham muhim o'rin tutadi. Masalan, ichimlik suvi ta'minoti, ichki yo'llar, elektr ta'minoti va ko'cha yoritish tizimiga oid loyihalar aholining kundalik hayoti va xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli bunday loyihalarni moliyalashtirishda nafaqat aholining mablag' yig'ish imkoniyati, balki muammoning dolzarbligi, qamrab olinadigan aholi soni va kutilayotgan ijtimoiy natijalar ham hisobga olinishi kerak.

Amaldagi tartibda sheriklik asosida moliyalashtirish loyihalari jamoaviy foydalanishdagi infratuzilma obyektlariga qaratilgan bo'lib, bir mavsumda har bir mahalla uchun faqat bitta shunday loyiha amalga oshirilishiga ruxsat beriladi. Ushbu shartlar doirasida differensial modelni bosqichma-bosqich sinovdan o'tkazish va natijalar asosida takomillashtirish mumkin.

Modelni samarali joriy etish uchun moliyaviy manbalarni diversifikatsiya qilish ham zarur. Bunda davlat budgeti mablag'lari bilan bir qatorda mahalliy budgetlarning qonunchilikda ruxsat etilgan mablag'lari, yuridik shaxslarning ixtiyoriy homiylik yordami va boshqa qonuniy manbalardan foydalanish imkoniyatlarini ko'rib chiqish

mumkin. Bunda fuqarolarni majburiy ravishda pul yig'ishga undashga yo'l qo'yilmasligi, aholining ixtiyoriy ishtiroki ta'minlanishi shart.

Differensial birgalikda moliyalashtirish modelining yana bir muhim jihati – mablag'larning sarflanishi ustidan samarali nazoratni yo'lga qo'yishdir. Buning uchun har bir loyiha bo'yicha moliyalashtirish manbalari, aholi hissasi, davlat tomonidan ajratilgan mablag'lar, bajarilgan ishlar va yakuniy natijalar haqidagi ma'lumotlar ochiq e'lon qilinishi lozim.

Fuqarolar loyiha amalga oshirilish jarayonini kuzatishi va aniqlangan kamchiliklar yuzasidan tegishli tashkilotlarga murojaat qilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Bundan tashqari, loyihalarni tanlash va moliyalashtirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. "Ochiq budget" portali orqali mahallalarning moliyaviy imkoniyatlari, ilgari amalga oshirilgan loyihalar natijalari va mavjud infratuzilma ehtiyojlarini tahlil qilish differensial yondashuvni asoslashga yordam beradi.

Shu asosda hududlarning moliyaviy imkoniyatlariga mos moliyalashtirish mezonlarini ishlab chiqish va mablag'larni ehtiyoj yuqori bo'lgan yo'nalishlarga yo'naltirish mumkin.

Differensial modelga o'tish jarayonida bir qator amaliy choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, mahallalarni ijtimoiy-iqtisodiy holati va moliyaviy imkoniyatlariga ko'ra guruhlariga ajratish metodikasini ishlab chiqish zarur. Bunda mahallalarning budget daromadlari, aholi daromadlari, infratuzilma holati va ijtimoiy ehtiyojlari hisobga olinishi kerak.

Ikkinchidan, moliyalashtirish ulushlarini belgilashning shaffof mezonlarini joriy etish lozim. Har bir hudud uchun belgilangan ulushning sabablari ochiq tushuntirilishi, qarorlar esa tasdiqlangan ko'rsatkichlarga asoslanishi zarur.

Uchinchidan, modelni dastlab ayrim hududlarda tajriba tariqasida joriy etish va uning natijalarini baholash tavsiya etiladi. Tajriba davomida loyihalarning amalga oshirilish tezligi, aholi ishtiroki, mablag'lardan foydalanish samaradorligi va hududlar o'rtasidagi teng imkoniyatlar darajasi o'rganilishi mumkin.

To'rtinchidan, moliyaviy imkoniyatlari cheklangan mahallalar uchun qo'shimcha budget yordami mexanizmlarini ishlab chiqish kerak. Bu aholining daromad darajasi pastligi sababli ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalar amalga oshmay qolishining oldini olishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, amalga oshirilgan loyihalar yuzasidan muntazam jamoatchilik monitoringini yo'lga qo'yish zarur. Bunda nafaqat ajratilgan mablag'larning sarflanishi, balki bajarilgan ishlarning sifati, foydalanishga topshirilish muddati va aholi ehtiyojlariga muvofiqligi ham baholanishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, tashabbusli budget jarayonlarini differensial birgalikda moliyalashtirish modeliga o'tkazish davlat va aholi o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, budget mablag'laridan oqilona foydalanish hamda hududlar o'rtasidagi moliyaviy imkoniyatlar tafovutini hisobga olishning muhim yo'nalishidir.

Bunday modelni joriy etishda barcha mahallalarga bir xil moliyaviy talab qo'yish o'rniga, ularning real imkoniyatlari va ijtimoiy ehtiyojlariga asoslangan yondashuvni shakllantirish maqsadga muvofiq.

Buning uchun aniq mezonlar, ochiq moliyalashtirish tartibi, ixtiyoriy fuqarolik ishtiroki va samarali jamoatchilik nazorati ta'minlanishi zarur. Natijada tashabbusli budget mablag'larini yanada adolatli taqsimlash, ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni qo'llab-quvvatlash va davlat boshqaruvining samaradorligini oshirish imkoniyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 29-avgustdagi PQ-264-son qarori. "Tashabbusli budget jarayonlarini takomillashtirish doirasida xalq vakillari va saylovchilar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida". <https://lex.uz/>

2. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining 2025-yil 17-dekabrda KQ-280-V-son qarori va uning 2-ilovasi — "Tashabbusli budget jarayoni doirasida loyihalarni sheriklik asosida birgalikda moliyalashtirish tartibi to'g'risida Nizom". https://api-portal.gov.uz/uploads/323/2026/01/08/6b50dca3-6646-d102-6b45-94f19c8b99cf_media_.pdf

3. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2026, 6-oktabr). "Tashabbusli budget"ni rivojlantirish bo'yicha hamkorlik davom etmoqda. <https://gov.uz/oz/imv/news/view/228741>

4. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Dasturi. (2024, 26-sentabr). O'zbekistonda tashabbusli budget amaliyoti sharhi. <https://www.undp.org/uz/uzbekistan/publications/ozbekistonda-tashabbusli-byudjet-amaliyoti-sharhi>

5. O'zbekiston Respublikasi "Ochiq budget" axborot portali. <https://openbudget.uz>